

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ
ОТ ГАЙТАНКИНИЯ ПРЪЧ ДО
„КОСМОС 260“
РАЗМИШЛЕНИЯ БЕЗ ФОКУС

chitanka.info

Старото време преспокойно би могло да се нарече „времето на дракусите“ — ония тъмни рожби на човешкото суеверие и страх, които пълнеха въображението на малки и големи. Детето още е пеленаче, когато започват да го сплашват с дракусите. Рече ли, сиромашкото, да направи крачка, бдителната баба го сепне и стресне:

„Недей, баба, дракусът жа та фане! Върни са, баба, дракусът жа та улови!... Мълчи, баба, дракусът жа дойде!...“ И така още с майчиното мляко малките селянчета постепенно навлизат в тъмния свят на дракусите, който все повече се разширява и все по-страшен става.

Какво е всъщност „дракус“? Една котка прескача един умрял и — ето ти дракус. Човек, ако е убит и непогребан — ето дракус, злобен, недоволен дух, който излиза през нощта и прави своите бели... Превъплъщенията му са най-различни: понякога той приема човешки образ, но винаги остава нещо, което го издава — вместо две дупки на носа например той има само една... Понякога става турчин, друг път — невяста, трети път се появява като голо детенце... превръща се на тази (хрътка), на щене, което невинно се плете в краката на човека, докато човекът го срита и разсърди. Понякога става „вървилник“, който се търкаля по улиците и когото стигне — тежко му, „нещастникът пада, повръща кръв и скоро ще умре“.

Един от дракусите в моето село Яврово се наричаше „тъпанчето“. То излизаше, както всички дракуси, посред нощ, в „тъмнинето“, обикаляше запустелите и тъмни сокаци и похлопваше с палките върху едно „тъпанче“, докато върхлети на някой пиан. Един пиан му разритал палките, ала на заранта повърнал кръв и скоро след това умрял.

Имаше дракуси, които излизаха на обед, лятно време, когато хората са на работа из къра. Това бе гайтанкиният пръч, който имаше гнездо в дуварите на старата гайтанкина къща (пръч и гнездо! — ако и това не е фантазия). Пръчът, за разлика от други лоши дракуси, се задоволяваше да бута малките деца и да сърди по този начин бабите. Това беше всъщност един добродушен дракус, за когото съжаляваше цялата махала след развалянето на гайтанкината къща, защото нямаше вече с какво да плашат малките деца.

Силен и страшен дракус бе „духът“, който се появяваше само веднъж в годината през нощта след празника „Здраве“, когато се

колеше курбан в училищния двор. Тези, дето го бяха виждали, казваха, че той се явявал като бик с прави големи рога, с по една свещ на всеки рог, вървял по улиците с наведена глава, страшно ревял. (Свещеният бик на римляните бе достигнал до нас по кой знае какви пътища в моето село, за да се превърне в „дух“.)

Във всеки дол, във всяка пропаст имаше свърталище на дракуси; в Батив дол се криеше един много опасен дракус, опасен, защото беше невидим. Той причакваше закъснелите пазаргати и се покачваше на мулетата им отгоре, „възседле“ (въз седлото). Мулетата пъшкаха по нанаторнището закъм село, облени в бяла пяна, задъхани, с превити гръбнаци, а след тях, занемели от ужас, вървяха с „пияни стъпки“ техните стопани. Ако сайбият на мулето рече да подвигне на животното или нещо да продума, невидимият дракус му взимаше гласа и здравето. Единственото спасение от дракусите беше да се мълчи и да се чака някой параклис, защото при приближаването на параклиса дракусът слизаше от мулето и изчезваше с тъжната закана: „Аах, аз смятах тебе да изям, ама ти мене изяде!“ Може би тъкмо за това цялото село е обградено с параклиси: Свети Георги, Свети Илия, Света Мина, Свети Димитър, Света Троица, Свети Петър и т.н. На всеки път, на всеки изход или вход, на всяко пътче или пътека, на всеки баир или баирчинка стърчаха белокаменни параклиси, за да бранят селото от тъмните сили на нощта.

Пълни бяха и таваните с дракуси. То пък явровските тавани се правеха като че нарочно за свърталища на дракуси. Гредите на потона (салона) — открити, оттам нагоре се виждаха плочите. Кой каквото имаше да хвърли, мятеше го там. Скъсани цървули, стари пушки, кожи, проядени рога, черепи за плашила и какво ли не. И през най-ясните слънчеви дни в тия скришни тавански хралупи беше непрогледна тъмнина. Стопаните отбягваха да се покачват там, децата само като погледнеха нагоре, тръпнеха. Там се гонеха котките през март, въдеха се цели дивизии мишки и плъхове, скриптяха, скърцаха и шибаха тавана с опашките си. Това тъмно и страшно място обитаваше и дракусът. Той ходеше невидим по гредите и гредите пукаха, драцеше с нокти, стъпваше с тежки стъпки, слизаше в зимника и яхваше мулето, което стопаните намираха заранта скъсало оглавника, запотено. И докато всичките тези тайнствени шумове огласяваха старата и тъмна къща, кучето не смееше да лае, занемяваха и хората,

чак до „първи петли“, когато свършваше царството на дракусите. Тогава всички дракуси се разлетяваха насам-нататък и изчезваха яко дим, за да се появят на другата вечер същите звуци, които пълнеха тъмнината със страх и напрежение и караха децата да треперят под завивките. И въпреки това всяка вечер те молеха бабите да им разказват за дракуси. Разказите бяха страшни и малките трепереха от ужас, но не се отказваха от страшните приказки, защото в страшното има и нещо привлекателно за човешката душа, има нещо драматично, което ненаситно се поглъща от детските сърчица. По този начин, от малки още, децата заживяваха със страшните, невидимите обитатели, слушаха приказки, а след това сами разказваха, а други, с по-голямо въображение, измисляха нови приказки, за да увеличат броя на дракусите, числото на страхотиите.

Затова, мръкваше ли се, всичко лягаше заедно с кокошките и светлините изгасваха...

Какво друго имаше в селските души?

Религия? О, не! Страхове, страхове, страхове и пак страхове: страх от прегрешенията, страх от небесното възмездие, от адовите мъки, от строгостта на бога и светиите...

Християнската етика и хуманност така и не докоснаха първичните души на моите съселяни: съветите на Христа, ако те ударят по едната буза, да си подложиш и другата, ако имаш две ризи, дай едната на ближния... Когато проповядвал своето учение, Христос като че ли не е правил сметка за обикновения човек, който е трябвало да се бори в живота с нокти и ръце, и всяко отпускане е можело да свърши с унищожение в жестоката битка с хората и с природата. Тъкмо с природата, с разрушителните природни сили, с които християнството не е могло, нито е имало намерението да се бори. А разрушителните стихии са били постоянни врагове на селянина: градушката, кишата, сушата опропаствявали неговото жито, неговия хляб, неговото грозде. Ветровете изтърсвали зърната от класовете, вълците изядали овцете и всякакви още наистина безброй опасности стряскали беззащитния нашенец на всяка крачка. Той се борел криволяво с вълците, слагал плашила по лозята и по нивите, чукал с тенекии и тъпани, за да плаши „дивотината“, дете му е яла царевицата, но с градушката, с кишата и сушата не е могъл да се бори, та се обърнал за

помощ към старите небесни сили — към дъбовете и към изворите, към „сладките и медените“ духове, които пращали болестите.

Ето защо 22 от всичките 115 празника, които се празнуваха някога в моето село (без неделите), бяха посветени на молебствия за здравето, 37 — на плодородието, 18 — на градушките, 11 — на вълците, 3 — на мишките, 3 — на бълхите, 2 — на змиите, и т.н., и т.н. до числото 115.

Това са неговите врагове и страхове, отразени в празниците. Това са главните негови заплахи: бълхите, змиите, които го стряскат на всяка крачка, вълците, които го дебнат. Вие не знаете какво нещо са били на времето вълците, когато на цели глутници са обсаждали зимните кошари с овцете и козите! Какво викане е падало, какви страхове са брали сиромасите овчари.

Дори мишките са имали свои празници — „мишетини“, защото мишките цели врати изяждаха, за да проникнат в къщите, цели сюрии диви полски мишки налитаха, за да опустошат оскъдното селско имане.

На това отгоре и турците! Добре че те не са били в моето, а в съседното село Куклен. Между тях имало и кротки хора, но е имало и бабаити, каскънджии и мераклии за български жени. Да отидеш на пазар е било цяло приключение, защото е трябвало да прекосиш през чаршията на Куклен, да слезеш от мулето и със свалена гугла смирено да минеш, раздавайки поклони и метани на всяка крачка на този и онзи ага с чалма. Пази боже да си по-докаран в облеклото, да си с опнати потури или с бели навои и черни върви! Или пък да кривнеш гугла! Веднага мярката ти е взета, каскънджиите-бабаити ще се съберат, ще те причакат и ще ти вземат и жената, и здравето, а пък ти върви да се оплакваш комуто си щеш.

Хайде от бабаитите ще бягаш да ги не срещнеш, но от данъците им къде ще бягаш? Данък след данък, харач, джизие, беглик и какво ли не. Дойде арнаутинът да ги събира, нямаш и — хайде в избата, а отгоре с вряла вода ще те поливат, докато ужасените близки хлопат от порта на порта да дирят на болката ти лек, т.е. пари, за да платят „данука“ и да отърват нещастната ти кожа... Плащаш криво-ляво данъка, залагаш овце и говеда, а след това започваш да се отплащаш на благодетеля, който в тежките минути ти е наброил парите за „данука“. Плащаш, плащаш, а то няма наплащане. Кози даваш, брави (овце)

даваш, жито даваш, а и все не стига и няма край. И заживяваш с тревогата за следващия данък.

Такава е била съдбата на моите съселяни, мачкани от дивотията, немотията, страха... И се чудим на това отгоре: защо живели те на три часа път от Пловдив, виждали всеки ден как хората се обличат, в какви паници се хранят, с какви вилици и лъжици бодат храната, какви отходни места си правят, а в селото нищо не пренесли — нито вилици и лъжици (освен дървените), нито отходни места имат, нито къщите им — къщи, нито знаели две пиперки да попарят и осолят, за да имат през зимата туршия. Нищо-о! Две дървени гаванки: едната за чукане лук, другата за чесън, една копаня, дървени лъжици (за вилици и не помислял никой) — и ето ти живот. Един живот, в който хлябът е всичко! А и хлябът при слабите, остъргани от дъждовете ниви как се вади? Хвърляш крина, а излезе половина, ако нямаш овчици да я наториш, ако не се случи град да я ожули или киша да я скапе... Ако навреме овършееш. Затова хлябът е боготворен. Изпуснеш хляб от софрата — вдигнеш го, целунеш го и веднага искаш прошка: „Да ми прости хлябът!“ Когато кажеш мръсна дума или псувня, пак искаш позволение от хляба: „Да ми прости хлебецът!“ Когато се кълнеш — кълнеш — кълнеш се пак в хляба: „Да ме окъорави хлябът!“ Клетвата става с целуване не на кръста, а на хляба: „Тако ми хлебецът!“, „Хляб да има, а пък другото се носи.“ Паднат ли трохи от софрата, събират се и се изяждат, а не се хвърлят. Ако някой не иска да седне на софрата, казват му: „Да не си по-голям от хляба?“ Хлябът не може да се мачка, да се троши, да се рѳа, да се драще, небрежно да се чупи, грубо да се чепка. Един от къщата само държи хляба, реже го и всекиму го дава в ръката, с благоговение. Хлябът и трохите не могат да се настъпват, не могат да се хвърлят. Мръсни думи пред хляба не могат да се говорят, пред него хората не бива да се карат. Хлябът е господ, той е главната цел, непрестанният, вечният проблем за балканджията. Не случайно и в молитвите е влязъл: „Хляб наш насущни дажд нам днес!...“

Така е с хляба, но и с манджицата не е по-добре. По правило селската манджа е водна. Яхниите са от другия, богатия свят. Селската манджа е водна, за да е бол. Сипва се половин лъжица шарлаган, за да стане „звездалия“ манджа, останалото е вода, лъжици да напълни. Зачаткат ли десет лъжици в гювеча или копанята, където е насипана манджата — тогава ще ти стане ясно, че само чучурът спасява

положението. Каша ли е — сипвай вода. Треволякът също влиза в ястията: скрипалец, съвльк, лобода, киселец, само дете бабушка не сме яли и пелин. С малко брашънце я пооваляш, с малко мазнинка я пооблажиш, а че я удавиш сетне с един бакър вода — ето ти „манджа“.

И пак не се позволяваше два пъти да нагребваш с лъжицата: „По еднъжкуш, мама, по еднъжкуш! То манджата не е за наядане, ами е за прислаждане...“ — казваше мама. Манджата, значи, не е, за да се наядеш, а да „протъкнеш“ хляба. Тя е само за „прислаждане“.

Картофите се ядяха необелени: „Бели ги, бели, то баща ти е офицерин!“ — скарал се беше Балабанов Алия на сина си, който се опитал да бели варените картофи. Защото тогава се смяташе за разсипия и за грях картофите да се белят. „Че то му е сладкото в люспата бе, хайванин с хайванин!“ — караше се дядо Рангел на своите внуци, когато започваха да издухват и белят опепелените печени картофи. И това не било в „турско“, а преди не повече от три десетилетия в родното ми село, дето е на три часа път от втората столица на България.

Най-голям деликатес по онова време беше „забеленият“ качамак. Трима се събрали, че разговаряли кое ли ще да е най-хубавото нещо на света. Единият рекъл: „Качамак!“ Другият добавил: „Ама да е питен и забелен (мачкан с лъжица и подпържен)!“ А третият, най-взискателният, отишъл най-далече, като забелязал, че може да признае питения и забелен качамак за най-хубавото нещо на света, ако се яде с кисело мляко.

А каква беше сензационната в тия времена? (Говоря за времената около 1928 година.) Това беше *валякът*... Валякът беше тръгнал от Катуница към Станимака, а оттам се очакваше да дойде и в село. Говореха се големи работи за валяка: как изравнявал пътя, та нищо по него „не висяло и стърчало“, как се търкалял сам, без да го тегли ни вол, ни бивол, ни кон, и комин си имал, и пара пуцал, и гърмял, и фучал, и „мажел камъните като масло“. Следеше се пътят на валяка с голямо внимание и вълнението ставаше все по-голямо, колкото повече валякът приближаваше до село. „Минал е Воден!“ — чу се по едно време, а след няколко дни нова, необикновена вест: „Тръгнал е по пътя за Равдин!“.

Идеше, значи, валяк, заедно с него и шосето, а новините ставаха все по-ясни и подробни: Балабанов Васил видял, че имало в него

машинист, а след това стана известно, че невероятната машина се движи с огън, затова с машиниста върви огън. Даже се разбра, че той е от Царцово.

— Не може да бъде! Такъв човек от Царцово да излезе! — усъмняваше се Гурков Спас, който през войната бил взводен подофицер и смяташе, че всичко му е ясно.

— Не може да бъде! — повтаряше той. — От Царцово да излезе такъв човек!

И почваха споровете може ли или не може да излезе от Царцово такъв човек, с какво „върви машината“, колко камъни може дневно да „омачка“ и тъй в тъмния свят на хорските души, населени с духове и дракуси, постепенно влизаше с пушек и тътен валякът, за да разгони мрачните рожби на човешкото въображение и разчисти пътя за НОВОТО.

Четири десетилетия има-няма оттогава и целият тоя свят — материален и духовен — се стопи. Изчезна! На трета страница във вестниците имаше завчера със ситни букви на десетина реда обявено, че е изстрелян двеста и петдесетият или двеста и шестдесетият спътник на Земята — колкото думи и редове бяха отредени в същия вестник за попълването на силажните ями на текезесето в Мулдава.

Машините станаха повече от хората, аеропланите — повече от орлите (къде-къде повече!). По небето изкуствените (бързите) звезди така се смесиха с естествените, че не си вече сигурен коя е изкуствена и коя естествена. Славата на валяците толкова отдавна отгърмя, че нито за тях, нито за тракторите някой благоволява да си спомни, и аз си мисля като какво ли трябва да се случи, за да се изненада и разтърси въображението на днешния човек?

Има сега хора, които едва ли знаят, че се строят на „Въча“ пет язовира наведнъж. И да знаят, пет пари не дават, защото пороят на новостите така ни облъска с новини, че очи не останаха да се загледаш в едно, нито време — да се зачудиш и зарадваш. Уши не останаха да чуваш, глава не стига да събереш онова, дето го чуваш и виждаш!

Профучаха пред очите ни толкова неща, пречупи се една хилядолетна епоха и започна нова, а ние, речи го, не забелязахме.

Спрете и се обърнете, защото смяната на епохата приключва, а такава гледка всякога не може да се види: гайтанкиният пръч, а край него лети „Космос двеста и шейсет“!

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.